

KÜLÖNFÉLÉK

Hozzászólás Király Péter „A honalapítás vitás eseményei”
című könyvéhez*

1. Nem kis megilletődéssel lehet szólni KIRÁLY PÉTER könyvéről – több tekintetben is, hiszen igen alapos filológiai munkával hatalmas forrásanyagot dolgozott fel, és ezek tükrében egész honfoglalás-kori történelmünk újragondolására késztet.

A könyv tartalmához két témakörben szeretnék hozzászólni: a latin (és német) nyelvű egynemely adatához egyrészt, másrészt a „kalandozások kora” terminus használatához. Az említett forrásokban található *Ungri*, *Ungari*, *Hungri*, *Hungari*, *Vungri* adatokat népnevekre, földrajzi nevekre és személynevekre lehet bontani. A vizsgált nyelvi elemek szemantikai csoportjainak időbeli egymásutánja is így következik. A továbbiakban vázlatosan utalok ezekben a csoportokban néhány adatra a könnyebb követhetőség érdekében.

2. A n é p n e v e k tanúságáról kell elsőként szólni időbeli elsőségük miatt, de azért is, mert döntő szerepük van a további szóelőfordulások értékelésében. A források legkorábbi adatai népnévi funkciót töltenek be. Az *ungari* stb. nevek gyakran az avarok, hunok nevével együtt, szinonimákként jelentkeznek, pl.: 561/562: Avarēs, id est *Ungari* Pannonii, – és ugyanebben a forrásban – Avarēs qui et Huni sive *Ungari*: itt arról van szó, hogy ugyanabban az időben az Avarēs (avarok), akik Huni (hunok) avagy *Ungari* (magyarok) értesülven Glothar frank király haláláról, fia, Sigibert ellen hadat indítottak (146); 680 k. >: 652 e.: Avarēs, quos aliis nominibus Hunos et *Ungros* appellamus (151) stb. Az avarokat sokszor összefoglaló nevükön avaroknak (*Avari*, *Abari*) vagy archaizáló néven hunoknak (*Huni*, *Chuni*) említik. (A hungarusokra gyakran az *Avari*, *Avarēs* név vonatkozik.) Az egyes népvándorlás-kori népek nevének másokra való átvitelét jól mutatja a szkíták esete, így nem kell meglepődni a *hun* – *avar* – *hungarus* nevek alatt történő azonosításon. Mivel a hun birodalom bukása után több mint 100 évvel történtek a fenti forrásokból vett események, ténylegesen tehát hunokkal ebben az időben már aligha kell számolnunk.

A forrásokban valóban többször is egymás mellett állnak a hunokra és avarokra vonatkozatható nevek társaságában az *ungar*, *unger* stb. szavak úgy, hogy azok nem mindegyik vagy éppen csak az egyik népet jelölik. Az azonban soha nem fordul elő, hogy olyan nép nevét írják le, amelyik a közelben sincs.

A „Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae” 618-ból felsorol barbár támadásokat, amelyek – az utolsónál említetthez képest korábban zajlottak le. A felsorolt népek a forrás sorrendjében: gótok (473. – az évszámok a Történelmi Világtalasz. Kartográfiai Vállalat, Bp., 1991. alapján szerepelnek itt és a továbbiakban), gepidák (VI. sz. e.), hunok (451.), alánok (400 k.), kvádok (356.), szarmaták (469 k. ?), avarok (569 u.) és végül a legrosszabb: „in fine pessimorum *Hungarorum*” (151). A felsorolásból az következik, hogy a hungarusok egyik korábban felsorolt néppel sem azonosak. Eddigi tudásunk szerint a magyarok ebben az időben a Volga és a Don közötti területen voltak (Történelmi Világtalasz). Jogosan merülhet föl a kérdés: képviselhetek-e a távoli steppén élő magyarok olyan

* Elhangzott a Magyar Őstörténeti Munkaközösség Egyesület 2008. április 25-i, könyvbemutatóval összekapcsolt vitáülésén.

erőt, hogy a nevüket az avarokra vonatkoztassák Közép-Európában. Nem valószínű. Ebben az esetben további kérdést tehetünk fel: Lehetséges-e, hogy a magyarok több hullámban, erősebb népekhez csatlakozva haladtak nyugat felé a népek országútján? A kérdésre a Kaukázus irányában kitért szavárd magyarok, illetőleg a Julianus barát által megtalált magyarok létéről tudva igennel lehet válaszolni. Az adatok arra utalnak, hogy a népvándorlás során magyar csoportok jóval a magyar honfoglalás ismert dátuma előtt is más népek fennhatósága alatt hadat viseltek Európa nyugati részén. Az 561/562-es adat KIRÁLY PÉTER meglátása szerint a magyarok pannóniai megjelenésének első adata (146). Az Aemona lerombolásáról szóló (Patricius Aemoniensis, quae sedes, ab *Ungris* postea destructa, transiit ad Citta Nuova – 148) dokumentumra pedig egyúttal a magyarok pannóniai megtelepedésének is bizonyítékként tekint (149).

Alakilag elmondható, hogy a magyarok külső elnevezésének *h*-s változata viszonylag későn jelentkezik. Ebben szerepet játszhat a *hun* népnév hasonló hangzása egyfajta nem „nép-”, hanem „tudós etimológia” során, de helyesírási sajátosság is: a szókezdő *h*-nak írás-sajátságga váló zsugorodása a vulgáris latinban, amely a középkori latinságban is megőrződött. A *h* kezdetű adatok 618. (igen korai adat!), 793., 894. évből, továbbá főként személynévben idézhetők.

3. A helynévi adatok. – A magyarok országát több forrás említi: 723 k. Bonifacius és Martell Károly megegyezése Turingia megtérítése kapcsán „a tyrannide et decimis regis *Ungariae* liberare” (151); 768 u. „Pipinus dux Francorum ... venit ab *Ungaria*” (152); 860: „Ulrich Graf an der *ungarischen* Grenze” (170) – ez a helymeghatározás több néven napjainkig azonosítható: 1160 k.: *ultra uallem ungaricum*, *Ungerbachtal* > *Ungerbach* helység Kirchschlag mellett Alsó-Ausztriában (172). Ugyancsak Alsó-Ausztriában található a 860: *Uuangeriorum Marcha* (174–7). Az adatok a magyaroknak az Enns folyóig tartó szállásterületére terjednek ki.

A magyarok Itáliát Friaulon keresztül rohanták le. A támadás útvonalát nemcsak a 888. március 21-én kelt oklevélből ismert *Strada Ungarorum* jelzi, hanem már 762–770-ből van rá adat „inter Taliamentum et Lipientiam ... *via Ungarorum*” formában (152).

A földrajzi nevekkal kapcsolatban a *via (strada) ungarorum* elnevezés arra utal, hogy a magyarok többször is használhatták, illetőleg emlékezetes csapást mérhettek az ellenségre ezen az úton közelítve. Az útvonal egyébként hadak vonulására igen alkalmas volt: a hunok és a gótok útja is ez volt.

A magyar határra, a magyar királyságra utaló idézett adatok a nyugati határvidékre irányítják a figyelmet.

4. A személynévi adatok. – Az első személynévi előfordulás (731., 736) egy adománylevélből származik, amelyben Peto minden vagyonát St. Gallen egyházára hagyta. Az adománylevelet tanúként aláíró egyik személy neve *Ungar(us)*: „test. Sig. *Ungari*”. A dokumentumot „Selvester diagonus” írta és ő maga alá is írta (254). Ez a megjegyzés az adománylevél hitelességét igazolja.

KIRÁLY PÉTER további személynéveket is idéz a különböző forrásokból. A kolostorok névjegyzékei ehhez igen jelentős forrásanyagnak bizonyultak. A legtöbb névadat St. Gallenből származik: 761: *Hungaer* (St. Gallen), 818–826 (>797–809): *hungarius* (Weissenburg) (156), 812: *Wanger* (St. Gallen), IX. sz.: *Ungerus*, *Onger* (St. Gallen) stb. Kik ezek a személyek? A weissenburgi kolostor tagja az említett *hungarius* (szerzetesek máshonnan is

vannak, hiszen a nevek kolostori névjegyzékekből kerültek elő); 9. sz.: *Uuunnigerus* poznańi püspök (156), de van köztük presbiter, sáfár stb. is (157).

Remete szent Iván a legendája szerint (X. sz. e.) arra a kérdésre, hogy ki ő, és honnan jött, így válaszolt: „Magyarföldről jöttem és magyar nemzetiségű vagyok (Certe de terra Ungaria huc veni, quia sum natione Ungarus) (196–7).

Hitelt érdemlően magyarázza KIRÁLY PÉTER, hogy ilyen tisztségek betöltéséhez megszerzett műveltség, társadalmi státus legalább két generációs háttérrel feltételez, azaz a névsorban szereplő magyar a magyar népelemnek saját korát megelőző 60–80 éves jelenlétét feltételezi.

Van-e a szaktudományban magyarázó értéke az itt elmondottaknak? A kérdést megpróbálom újabb kérdések föltevésével közelíteni. Nemigen merül föl kétely a székegyek magyar voltával kapcsolatban. Hogyan lehet megmagyarázni korábbi határőr szerepüket a nyugati-délnyugati peremvidéken? Ilyen feladatot (és letelepítést) az idegen, később csatlakozott népek szoktak kapni. A magyar művelődéstörténet oktatása folyamán merül fel a kérdés: hogyan tölthettek be tolmácsszerepet karantánok a kereszténység elterjesztése, a hittérítés során? Hogyan került St. Gallenba az a klerikus, aki az elfogott magyar és a szerzetesek között tolmácsolt? Az utóbbi évtizedekben LÁSZLÓ GYULA nevéhez kapcsolt kettős honfoglalás gondolata kapcsán többekben megfogalmazódott az a vélemény, hogy a székegyek nyugati határőr szerepben való elsődleges megtelepedése ilyen módon nyer értelmet. KIRÁLY PÉTER adatai megerősítik, elmélyítik ezt a magyarázati lehetőséget.

Milyen feladatok, nehézségek merülnek fel az új eredmények elfogadtatásával kapcsolatban? KIRÁLY PÉTER szerint „az idő eljárt az 1882. évi állásfoglalás felett. Új, korai és hiteles írásos adatok kerültek elő, s ezek változtatást igényelnek. ... a legrégebb adat 590-re vonatkozik. Ebből kiindulva kiszámítható, hogy az 590. évi adat a 895. évihez képest 305 év többletet jelent.”

Mit jelent ez a magyar nyelvtudomány számára? Mindenekelőtt a névtudomány eredményeit kell újra értékelni. Vajon tényleg nem lehet honfoglalás előtti magyar helyneveket a Kárpát-medencében kimutatni? Milyennek képzeljük a „honfoglalás előtti” helyneveket? A salzburgi érsekség emlékiratában KIRÁLY PÉTER szerint 871-ben két Nyugat-Dunántúlra helyezhető névvel kapcsolatban merülhet fel a magyar eredet: *ad Keisi, Ortahu* (180). A puszta személynévi, törzsnévi, népcsoportnévi eredetű (ilyen gyanús) nevek körében bizonyára van mit keresni. Mit mondanak a pogány vallás elemeire utaló helynevek? A mai Ausztria területéről a gyepűvidék névanyagára utaló nevek vizsgálata is hozhat eredményeket. (Itt jegyzem meg, hogy HEINRICH WEIGEL 1964 és 1984 között jelentette meg „Historisches Ortsnamenbuch von Niederösterreich” című 22.000 tételből álló névgyűjteményét. Ennek az anyagából mintegy hatezret dolgozott fel ELISABETH SCHUSTER „Die Etymologie der niederösterreichischen Ortsnamen” című három kötetes „kiegészítésében”. A munka szerint magyar vonatkozásai megjelentek a Bécsi Napló 1995. szeptember-októberi számában. Ide vonható kellő kritikával DR. SOMOGYI LÁSZLÓ „A burgenlandi magyarság. 670–2004”. Oberschützen–Felsőlövő, 2004. c. könyvének névanyaga is.)

5. A kalandozások terminusáról. – A honfoglalás körüli idők hadjáratainak elnevezése az a további kérdés, amelyen KIRÁLY PÉTER gondolatai nyomán érdemes továbblépni.

A kérdéses hadi eseményeket krónikáink, gesztáink szövegéig visszanyúlva, de a szójegyzékek hadviselésre vonatkozó szóanyagát is átvizsgálva ezekben a mai *kalandozások*, *kalandozások kora* típusú elnevezéssel nem találkozott. A XIX. század történettudományi

munkáit is átvizsgálva MARCZALI HENRIKNÉL találkozni először a *kalandozás* kifejezés módszeres használatával. Ez a terminus azonban 1945-ig nem vált kizárólagos használatúvá. Vajon mennyire illik rá az eseményekre ez a szóhasználat?

A CzF.-szótárt elővéve a *kalandoz* ige jelentése 'kalandokat keresve járkal, bolyong, helyről helyre utazik, mint a középkori lovagok és szerencsevadászok tettek'. A források tanulmányozása – itt nemcsak a *Király Péter* által feltárt forrásokról van szó – egyértelműen arról szól, hogy nyugati uralkodók felkérésére, azokkal szövetségben indultak a magyarok hadjáratai. Esetlegesség, bolyongás ezekben szóba se jöhet. További értelmező szótáraink vizsgálata alapján megállapítható, hogy a történettudományban viszonylag elterjedt *kalandoz(ás)* szóhasználat ezekbe nem került bele. Sem BALLAGI MÓR 1873-as „A magyar nyelv teljes szótára”, sem BALASSA JÓZSEF 1940-es „A magyar nyelv szótára” nem tartalmazza. 1945 után a történettudomány csaknem kivétel nélkül a *kalandozik*, *kalandozás* néven nevezi ezeket az eseményeket, és ettől kezdve értelmező szótárainkban is általánossá vált. Érdekes lenne tudománytörténeti szempontból megvizsgálni a történettudomány művelőinek a kiegyezés légkörében bekövetkezett szemléletváltását, aminek következtében megváltozott a honfoglalással kapcsolatos történelemszemlélet. A szerzőtől javasolt a *honalapítók külföldi harcai*, esetleg *külföldi hadjáratok* elnevezés a lényegét fejezi ki, azt, hogy nem esetlegesség, kalandvágy, netán a rossz életkörülmények elől való menekülés a hadba vonulás oka. Az utóbbi elnevezés egyszerűbb, rövidebb volta folytán alkalmasabb lenne a *kalandozások* terminus fölváltására.

6. Az itt elmondottak – és főként KIRÁLY PÉTER könyve – nem lezárása, hanem éppen kezdete lehet annak a tudományos kutatásnak, amely a történettudomány és a régészet mellett a nyelvtudományt is újabb vizsgálatokra kell, hogy serkentse.

ZELLIGER ERZSÉBET